

Kur'ân'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik

İsa KANİK*

Öz

Kur'ân, kendisine farklı açılardan bakılabilen, muhtelif yaklaşımlarla değerlendirilmeye imkân veren bir kitaptır. Onun en bariz özelliği hiçbir şüphe bulunmayan, apaçık deliller içeren bir “Kitap” olmasıdır. Bütün özelliklerini bildiği insanı ve her şeyi var eden Allah'ın mesajıdır. Kur'ân'ın muhatabı en güzel biçimde yaratılan edebî zevk, sanat ve estetik yönü de bulunan insanlardır. Muhataplarının insan olması sebebiyle de beşerî diyebileceğimiz bir takım edebî özellikleri ihtiva etmektedir. İlk emrinin “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*” (96/Alâk, 1) olması bir yönüyle onun edebiyatla irtibatını da ifade etmektedir. Çünkü sözlü veya yazılı lafızlar edebiyatın malzemesini oluşturmaktadır. Bu ilâhî emirde de düşünülebilen, anlaşılabilen ve okunabilen muhtevadaki dini veya dünyevi her tür nesnenin okunmasına yönelik açık bir emir söz konusudur.

Kur'ân'ın kadın, erkek, mümin, münafık, kâfir, mütereddit, bedevi veya medeni çok farklı muhatap kitlesi bulunmaktadır. Çağları ve bölgeleri aşan evrensel ilkeleriyle Kur'ân'ın indiriliş maksadı insanların hidayeti ve doğru yolda olmalarını sağlamaktır. Bu sebeple farklı ırk, renk, inanç ve kültürel seviyedeki hitap alanının ilgi ve dikkatlerini iletilen mesaja çekmek için zaman zaman va'd, vaîd, istifham, kasem, icmal, temsil, kıssa ve tasvir gibi muhtelif metotlar kullanılmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Kur'ân'a asla salt bir edebî eser gözüyle de bakılmamalıdır. Çünkü Kur'ân bu tür edebî unsurları ilahî mesajın anlaşılmasına aracı olması amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca mesajını iletmek maksadıyla Kur'ân'ın kullandığı edebî anlatım üslupları burada değinilenlerden de ibaret değildir. Belki bir edebiyatçı gözüyle bakıldığında daha pek çok edebî özellikler keşfedilebilir. Kur'ân'ın edebî yönü ve anlatım üslubundaki çeşitlilik (tenvî') bağlamında gerek edebiyatla ilişkisi gerekse Kur'ân'ın doğru anlaşılması açısından bu yönlerinden bir kısmının örneklenmesi oldukça önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, âyet, insan, edebî anlatım, üslup, tenvî'.

The Diversity in Literary Expression Style of Qur'ân

Abstract

The Qur'an is a book that can be viewed from different angles and is evaluated with various approaches. Its most wretched feature is that it is a "book". It is the message of Allah. The Qur'an's collocutors are the people who have the literary pleasure, art and aesthetic aspect created in the most beautiful way. Due to the fact that it

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Ankara/Gölbaşı İlçe Vaizi, isakanik_77@hotmail.com

Geliş Tarihi - Received: 26.01.2018

Kabul Tarihi - Accepted: 14.03.2018

contains a number of literary qualities that we can call humanity. It also refers to its connection with literature in a way that the first commandment is "Read with the name of the Creator," (96/Alaq, 1). In this divine command there is a clear command for the reading of every kind of religious or secular object that can be thought, understood and read.

The Qur'an has many different kinds of interlocutors. For this reason, in order to grab the attention of the different fields of race, color, faith and cultural level to the message which is conveyed, it sometimes uses as va'd, va'id, questioning, swear, summarizing, representation and description various methods. The Qur'an uses such literary elements in order to be mediator in understanding the divine message. Moreover, the expressions used by the Qur'an in order to convey its message are not only those mentioned here. In the context of the literary direction of the Qur'an and the diversity in the style of expression (tenvî'), it's very important to exemplify some of these aspects in terms of the relationship with literature and the correct understanding of the Qur'an.

Key Words: The Glorious Qur'ân, verse, human, literary expression, wording, tenvî'.

Giriş

Kur'ân'ın muhatapları kendi hür iradeleriyle doğru veya yanlış tercihte bulunabilme yetisiyle donatılan kadın, erkek akıllı insanlardır. İnsanı etkileyecek tarzda durumun gereğine göre yerinde, zamanında, doğru ve güzel (muktezâ-i hâle mutâbık) söz söylemek diye tarif edilen belagat unsurlarını ihtiva etmesi de bunu göstermektedir (Curcânî, 2007: 25; Cârîm, 2006: 7; Meydânî, 1996, I: 129). Kur'ân, emir ve yasakları, üslubu, yöntemi vb. özellikleri bakımından yüce ve (sorumluluğu) ağır bir sözdür (73/Müzemmil, 5). Kavram olarak coğrafya, millet, sanat veya belli bir dönemin edebiyat alanının edebî ürünlerinin bütününe ifade eden "edebiyat" ın kullandığı temel malzeme de nesir ve nazım şekilleriyle yazılı veya sözlü mahsullerdir (Okay, 1994, X: 395).

Allah'ın varlık ve kudretinin işaretlerinden biri de insanların dil ve renklerinin farklı farklı olmasıdır (30/Rûm, 22). Duygu ve düşüncelerin aktarım aracı olan, insanı diğer varlıklardan ayıran dil, insanlık tarihi boyunca onun ayrılmaz bir özelliği olarak var olagelmiştir. Dil, insanoğlunun kullandığı en önemli etkileşim ve iletişim aracıdır. Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmek suretiyle onu konuşturan (2/Bakara, 31), insana dil ve dudak veren (90/Beled, 8-9), etkili söz (kavl-i belîğ) söylemek üzere Hz. Muhammed'i münafıklara (4/Nisâ, 63), güzel ve yumuşak söz (kavl-i leyyin) söylemek üzere Hz. Musa'yı da Firavuna gönderen Allah'tır (20/Tâhâ, 44). Yine insanî ilişkilerde söylenmesi gereken söz güzel sözdür (kavl-i ma'rûf) (2/Bakara, 235; 4/Nisâ, 5-8; 33/Ahzâb, 32). Sosyal işlevinin vurgulandığı bir diğer tanımıyla da dil, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerini anlama aracı olarak müşterek söz işaretlerini kullanmalarından meydana gelen sistemdir (İzutsu, 1975: 174). Tasavvur ve

tasdiklerden oluşan dilsel ve düşünsel faaliyetlerin neticesi ise insanî bir haslet olan idrak ve anlamaktır (Meydânî, 1993: 18).

Kimi kaynaklarda “hayvan-ı nâtik” yani konuşan bir canlı olarak tanımlanan insan, estetik ve sanat duygusuna da sahiptir. (Emiroğlu, 2009: 83; Ahmet C. Paşa, 1998: 29). Bu duygular sebebiyle her insan sözün büyüünden müteessir olur. Her insanı etkileyen şifahî ve yazılı dildeki edebî çeşitlilik ve söyleyiş tarzlarındaki üslup farklılıkları sağlıklı bir iletişimin oluşması açısından da önemlidir. Dini ve dünyevi bakımdan insan hayatının her alanını etkileyen hakikatleri ihtiva eden Kur’ân söz konusu olduğunda bu incelik daha da önemli hale gelmektedir.

Kur’ân ve Edebiyat

Farklı tanımları olmakla birlikte bir bilim ve sanat türü olarak edebiyat, insan, hayat ve diğer varlıkların bazı vasıtalar (söz- yazı- şekil) aracılığıyla tasvir edilmesi şeklinde tanımlanır. Arapça “edeb” kelimesinden türetilen edebiyat, edebî bir terim olarak yazın dünyamızda XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat dönemiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Edebiyat, çağın şartları, meydana gelen yenilikler ve bilim insanlarının araştırma ve tecrübeleriyle birikim alanı sürekli gelişmekte olan bir bilimdir. Edebiyat, genel bir kavram olarak kelime ve cümlelerin anlamları, söz sanatları, metinlerin edebî yapıları ve dilleri ile insanların duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri objelerle ilgilenir. Edebî yapıt kimi zaman duygulara tercüman olan bir şiir, kimi zaman insanların kahramanlığını dile getirerek onları ölümsüzleştiren bir destan, kimi zaman da insana ve dünyaya dair gerçekleri yansıtarak hayata yön veren bir kitaptır (Çetişli, 2011: 4-15; Okay, 1994, X: 396).

Kaynakları farklı da olsa Kur’ân ve edebiyatın ortak öğeleri dil ve insandır. Buradaki maksadımız bütün boyutlarıyla “Edebiyat nedir? Edebiyat tarihi, kuram ve teorileri nelerdir?” gibi sorulara yanıt aramak değildir. Asıl konuya bir koridor ve eşik oluşturması açısından bu kısa malumatı aktardıktan sonra edebiyatla ilgili detaylı bilgileri ilgili kaynaklara bırakarak daha çok onun anlam, üslup, estetik, sanat ve zevk yönü bağlamında Kur’ân ile irtibatını izah etmek istiyoruz.

Kur’ân-ı Kerîm, tevhit, nübüvvet, ahiret, ibadet, muamelât, ukubât, ahlâk, kıssalar, dualar vb. konuları ihtiva etmesiyle hem insanların ilâhî emirler doğrultusunda hayat sürmesini sağlayan bir yasa ve şeriat kitabı hem de edebî değeri olan eşsiz bir mucizedir (Karslı, 2012: 48; Ayrıca bk. Çağrı, 2002, XXVI: 390). On dört asırdır, nüzûlünden günümüze Kur’ân’ın edebî harikalarını ortaya koyan âlimlerin fikir ve eserleri bunu göstermektedir. Çünkü cinlerin dahi korku ve hayrete düştüğü (72/Cin, 1) Kur’ân’ın bizzat kendisi edebiyat, belagat, fesahat, hitabet, retorik vb. açılardan tamamı, on suresi veya bir suresinin benzerini getirmeleri

konusunda insan ve cinlere meydan okumaktadır (Sâbûnî, ts., 141-142; Ayrıca bk. Meydânî, 1996: 328).

Bu bağlamda İsrâ suresinde “*De ki: Yemin ederim bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.*” (17/İsrâ, 88) buyrulurken Hûd suresinde de “*Yoksa ‘Kur’ân’ı kendisi uydurdu’ mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah’tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin!*” (11/Hûd, 13) buyrulmaktadır. Aynı şekilde Yûnus suresinde ise “*Yoksa onu Muhammed uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sure de siz getirin bakalım; Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!”* (10/Yûnus, 38; Ayrıca bk. 2/Bakara, 23) buyrulmaktadır.

Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olması, açık ve anlaşılır bir Arap lisanıyla indirilmesi onun ilâhî yönü yanında muhataplarıyla bağlantılı edebî özellikler ihtiva ettiğini de göstermektedir (Ersöz, 2014: 40). Çünkü Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde “Ey insan! (yâ eyyühe’l-insân) veya Ey insanlar! (yâ eyyühennâs)” şeklinde kendisine hitap edilen varlık insandır. Mushaflarda, satırlarda yazılan, hafızalarda ezberlenerek korunan, en önemli iletişim aracı olan dillerde okunan Kur’ân düşünebilme, konuşabilme ve yazabilme gibi farklı idrak, kabiliyet ve yeteneklerle donatılan insana indirilmiştir. İnsanı yaratan ve onu kendisinden daha iyi tanıyan Yüce Allah her peygamberi de kendi kavminin diliyle göndermiştir (14/İbrâhim, 4).

Allah güzeldir, güzeli ve güzellikleri sever (Tirmizî, 1998: “Edeb”, 41). Üslubu, ifade tarzı, edebî ve sanatsal özellikleriyle bazı sözler insanı etkisi altına alır, bazı sözler büyüleyicidir (Buhârî, h. 1422: “Nikâh”, 48; Müslim, 1954: “Cuma”, 47). Sözlerin en güzeli ise Kur’ân’dır (Zümer 39/23; Nesâî, 1986, “Salâtu’l-İdeyn”, 22). Kur’ân her türlü edebî sözlerin zirvesindedir. Kur’ân yazıdan ziyade sözlü edebiyatın yaygın olduğu, din, siyaset, ticaret, savaş vb. sosyal alanlarda şiirin etkin güç olarak kullanıldığı bir ortamda indirilmiştir. O dönemde Mekke yakınlarında Zûlmeccâz ve Ukâz gibi panayırlar kurulmaktaydı. Buralarda düzenlenen yarışmalarda İmrü’u’l-Kays b. Hucr (öl. m. 545), ‘Amr b. Kulsûm (öl. m. 766), ‘Antera b. Şeddâd (öl. m. 614) ve Lebid b. Rabî’a (öl. m. 660-661) gibi meşhur şairlerin şiirleri keten bezinden yapılmış tomarlara yazılarak kesin olmayan bir rivâyete göre herkesin görebileceği bir yere ya da Kâbe’nin duvarına asılarak sergilenmekteydi (Râfi’î, ts., 80-81; Ayrıca bk. Tülücü, 2005, XXX: 310; Azizova, 2012, XLIV: 570). Nâzil olduğu zaman bu şairlerin şiirlerini duvardan indiren Kur’ân, kılıç kadar etkin silah olarak sözün kullanıldığı, kimi zaman okunan şiirler sebebiyle birbirleriyle yıllarca süren savaşlar yapan edip ve şairlerle dolu bir topluma inmişti. Bu yüzden edebî incelikleri ve söz sanatlarını baskın biçimde kullanmaktadır (Kanik, 2017: 135).

Kur'an, değerli bir elçinin Yüce Allah'tan aldığı mesajı kendisinden hiçbir şey katmaksızın eksiksizce tebliğ ettiği bir kelimedir. O, ne kâhin ne de bir şair sözüne benzer. Âlemlerin rabbi olan Allah tarafından indirilmiştir (69/Hakka, 40-44). İndirildiği toplumda ona inanmayanlar dahi onun fonetiği, belagati ve fesahatinin etkisinden kendilerini alamamışlardır. Ebû Süfyan b. Harb, Ebû Cehil b. Hişâm ve Ahnes b. Şerîk gibi müşriklerin ileri gelenleri Hz. Peygamber gece namazında Kur'ân okuduğu sırada gizli gizli dinlemeye çalışmışlar, sabahleyin birbirleriyle karşılaşıncı da bu davranışları sebebiyle kendilerini kınayarak bir daha asla dinlemeyeceklerine dair karar almışlardır. Fakat sonraki gecelerde de aynı şekilde sinsice kulak hırsızlığına devam etmişlerdir (İbn Hişâm, 2009, I: 315). Ona kulak vermemek ve onu insanlara dinletmemek için çareler aramışlar. Kur'ân okuyanlara hakaret ve eziyette bulunmak, o okunduğunda el çırparak, ısıklıkla çalarak gürültü yapmak gibi yollara tevessül etmişlerdir (41/Fussilet, 26; Ayrıca bk. Kurtubî, 1384/1964, XV: 355; İbn Hişâm, 2009, I: 313). Buna rağmen, “Beşer sözü, apaçık bir sihir, öncekilerin masal ve uydurmaları” (68/Kalem, 15; 74/Müddessir, 25; 46/Ahkâf, 7) gibi iftiralarda buldukları Kur'ân'ın edebî yönü karşısında kalplerinde oluşan iman ışığı gün geçtikçe parlaklığını artırmıştır. İzah etmeye çalıştığımız özelliklere sahip olan Kur'ân'ın asıl hedefi ise insanların hidayeti ve doğru yolu bulmalarıdır (2/Bakara, 2-185; 27/Neml, 2; 31/Lokman, 3). Kullandığı edebî ve sanatsal incelikler insanı bu hedefe ulaştırmakta yadsınamaz bir rol oynamıştır. Kur'ân'ın edebî yapısındaki mükemmellik ve insanlar üzerindeki tesirinde göz ardı edilmemesi gereken önemli noktalardan biri de budur.

Kur'ân Âyetlerindeki Edebî Anlatım Farklılıkları

Yüce Allah her an bir yaratma halindedir (55/Rahman, 29). Bu sebeple her şey değişmektedir. İnsanın da içerisinde yaşadığı âlem dinamiktir, sürekli bir değişim ve yenilenmeye tabidir. İnsan her daim farklı şeylerle karşılaşır. Her ne kadar farkında olmasa bile özünde bu durum insanı memnun eden, hayatını renklendiren bir hadisedir.

Kelimeleri, cümleleri, metodu ve anlatımıyla tekdüze, sıradan ve alelade metinlerin mesaj aktarımında başarılı olduğu söylenemez. Söz konusu metin ve lafızların muhatabı usandırdığı ve insanlar üzerinde olumlu etki yaratmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu sebeple edebî metinlerde tekrarlar, tafsilatlar, hikâyeler, temsiller, müjde ve tehditler, vurgular, sorular ve şiir gibi farklı anlatım üsluplarıyla düşüncelerin daha etkin aktarımı sağlanmaktadır. Örneğin Mekke döneminde nazil olan Mâun suresinde yetimi itip kakmaları, onları doyurmaya teşvik etmemeleri, namaz konusundaki gafletleri, gösteriş yapmaları ve küçük bir yardıma bile mani olmaları gibi ceza gününü yalanlayanların bazı özellikleri iki farklı edebî anlatım üslubuyla açıklanmaktadır. Bunlardan ilkinde uygun olmayan özelliklere soru üslubuyla dikkat çekilmektedir. Âhirete imanın kişinin şahsı

ve toplum ahlâkıdaki düzelmeye etkisi ve yetimi doyurmaya teşvik konusunda oluşturduğu duyarlılık ikna edici bir şekilde anlatılmaktadır. Diğerinde ise namazda gaflet ve gösteriş yapmaları, en küçük yardımcı engellemeleri gibi uygun bulunmayan özellikler için tehditkâr bir üslup kullanılmaktadır (Meydânî, 2009: 532; Meydânî, 2000, I: 695). Aynı şekilde Kamer suresinde Nûh, Hûd, Salih ve Lût peygamberlerin kıssalarının kısa ve özet bölümleri tek bir üslupla değil, genel yapıya benzerlikle beraber farklı üsluplarda anlatılmıştır (Meydânî, 2000, II: 332-334). Bu üslup çeşitliliğini cennet ve cehennemden söz eden âyetlerde, aynı şekilde Mekke veya Medine’de inen âyetlerdeki muhteva ve hitap tarzlarındaki farklılıklarda da görebilmek mümkündür. Tamamı bunlardan ibaret olmamakla birlikte bir bakış açısı oluşturması ve fikir vermesi açısından muhatapları karşısında Kur’ân’ın edebî anlatım üslubundaki çeşitliliği birkaç maddede örneklendirebiliriz.

Konu ve Söylem Tekrarları

Roman, şiir, hikâye, anı ve düşünce yazıları gibi pek çok edebî eserin anlatım üsluplarından biri de önem, uyum ve vurgu gibi sebeplerle tekrarlara yer vermeleridir. Sözlerin en güzeli olan Kur’ân, edebî güzellikte, hikmette birbirine benzeyen (müteşâbih) ve muhtelif bağlamlarda tekrarlanan (mesânî) kıssaları ve hükümleriyle asla usanç vermeyen, aksine bu şekilde birbirini tamamlayan bir kitaptır. Kur’ân’ın bu özelliği Zümer suresinde şöyle anlatılmaktadır:

“Allah kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.” (39/Zümer, 23).

Söylem, lafız ve konu tekrarı bağlamında *“Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”* mealindeki Rahmân suresi 13. âyet, surede anlatılan ve birbiriyle alakalı her bir nimetin ardından muhataplarının düşünmesi amacıyla otuz bir kez tekrarlanmıştır. *“Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!”* mealindeki Mürselât suresi 15. âyet de inkârcıların inatçı ve ısrarcı tavırlarına karşı bir vaî’d/ tehdit; ahiret hususunda bir korkutma olmak üzere dokuz kez tekrar edilmiştir.

Aynı şekilde *“Andolsun ki Kur’ân’ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”* mealindeki Kamer suresi 17. âyet ise Hz. Nûh, Âd ve Lût kavimleriyle Firavunun helakinden bahseden pasajların akabinde işitenlerde bir değişiklik ve yenilenme olması amacıyla dört kez tekrarlanmaktadır. *“Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoğu iman etmezler.”* ve *“Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak güçlüdür, engin*

merhamet sahibidir.” meallerindeki Şuarâ suresi 8 ve 9. âyetler ise kıssada anlatılan konular gereği her kıssanın ardından aynı surede sekizer kez tekrarlanmıştır (Suyûtî, h. 1427- m. 2007: 613).

Ayrıca Kamer, Mürselât ve Rahman surelerindeki âyetler, mezkûr surelerde anlatılan konu bölümleri arasında tekrarlanarak ses, ritim ve fonetik özellikleriyle de birer fâsıla vazifesi görmüştür (Meydânî, 2000, II: 72-75).

Herhangi bir kitabın sadece tek bir yerinde anlatılan konu veya olay oraya rastlamayan okuyucu ve dinleyiciler açısından bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Oysa Kur’ân’da konu ve olaylar farklı detaylarıyla farklı yerlerde tekrarlanır ki bir yerde rastlamamış olan kişi diğer yerlerde onunla karşılaşabilsin. Bu zaviyeden bakıldığında Hz. Musa ve İsrailoğullarıyla ilgili kıssanın daha önce geçtiği yerlerde bulunmayan konu, edebî nükte veya farklı kelimelerin kullanılması gibi hikmetlerden mütevellit olmak üzere Kur’ân’da yüz yirmi yerde tekrar edildiği belirtilmektedir (Suyûtî, h. 1427- m. 2007: 615). Kur’ân’ın bu özelliği sebebiyledir ki bunlardan birini gözden kaçıran okuyucu farklı boyutuyla da olsa diğerini muhakkak yakalayacaktır.

Görüldüğü üzere diğer edebî metinlerde olduğu gibi Kur’ân’daki tekrarlar da salt birer tekrardan ibaret değildir. Bunlar kimi zaman geçmişte meydana gelmiş veya gelecekte vâki olacak hadiseler hususunda ibret, öğüt, bilgilendirme, uyarma, delil gösterme ve te’kit amaçlı vazife görürken kimi zaman da metnin konu bütünlüğü, nükte, siyak ve sibak arasındaki fikirsal irtibatın korunmasını sağlamaktadır.

İcmal ve Tafsil

Yaratılış olarak temelde aynı özelliklere sahip olsalar da insanlar farklı farklıdır. Kimi kadın kimi erkek, kimi kâfir kimisi de mümindir (64/Teğabün, 2). Bu nedenle kişilerin milliyet, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve düşünce dünyası gibi özelliklerine göre söz ve metinlerin edebî yapısı, muhtevası ve anlatım biçimi de çeşitlilik arz eder. Eğitim sistemlerinde konular muhatabın durumuna göre kolaydan zora, basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru ünite ve bölümler halinde düzenlenmiştir. Konu, bağlam ve muhatabın seviyesine göre kimi yerde genel hatlarıyla kimi yerde de detaylandırılarak anlatılmıştır. “*Biz onu insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik*” (17/İsrâ, 106) mealindeki âyet-i kerîmeden anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerîm de dura dura okunabilsin, âyetleri üzerinde düşünölsün ve hayata uygulanabilsin diye bazı sureler topluca bazıları da âyet âyet bölümler halinde kolaylaştırılarak belli bir süre zarfında nâzil olmuştur (Suyûtî, 2007: 117; Ayrıca bk. 38/Sâd, 29; 54/Kamer, 17).

Bir sözün kaynağı, niçin, neden, nasıl ve kime söylendiği önemlidir. Kur’ân-ı Kerîm’de de konular kimi zaman icmâlî ve özet, kimi zaman da

itnâb üslubuyla geniş geniş tafsilatlı anlatılmaktadır. Örneğin Mekkî surelerde icmâlî bir üslup tercih edilirken Medine döneminde inen âyet ve surelerin uzun cümlelerden oluştuğu ve ayrıntılı açıklamalar içerdiği görülmektedir. Çünkü Medîne döneminde, daha önceki kitaplar hakkında detaylı bilgileri olan Kaynuka, Kureyza ve Beni Nâdir kabilelerinin de içerisinde bulunduğu Medine coğrafyasının düşünce sistemi üslubu etkilemiştir. Çünkü onlar önceki kitapların pasajlarındaki ayrıntılı açıklama yöntemine âşina idiler. Kur'ân Medine dönemi başlangıcından itibaren Bakara suresinde İsrâiloğullarından, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Harun'un mücadeleleri gibi olayların kayıtlarının yer aldığı uzun âyetlerde bu üslubu kullanmıştır. Böylesi bir üslup Mekke dönemi edebî coğrafyasında bulunmaz. Çünkü Kureyş nezdinde önceki milletlerin tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler yoktur. Kureyşliler haber ve olayları kısa cümlelerden oluşan şiir ve recezlerle anlatıyorlardı. Aynı şekilde savaş vb. olayların anlatıldığı Medine dönemi âyetlerde veciz üslubuyla beraber işaret yoluyla da olsa açıklama gerektirecek benzersiz kelimeler seçilerek hikmet, öğüt, emir, nehiy, korkutma ve teşvik etme gibi yollarla tafsilata gidildiği görülmektedir.

Kur'ân sureleri uzunluk- kısalık bakımından farklı farklıdır. Kur'ân'ın en kısa suresi üç kısa âyetten oluşan ve Mekke'de inen Kevser suresidir. En uzun suresi de Medine'de nâzil olan, iki yüz seksen altı âyetten oluşan Bakara suresidir. Mekkî surelere göre de âyetleri daha uzundur (Zurkânî, 2005, I: 312). Örneğin ahiret hayatı ve yeniden diriliş olayına şuur altı zemin oluşturmak için iki Mekkî sure olan Nahl suresi 32 ve Cin suresi 17. âyetlerde bir karşıt düşüncenin inkârı olarak icmâlen değinilmektedir. Medenî bir sure olan Bakara suresi 28. âyette ise Allah'ın insanı ölüyken dirilttiği sonra öldürüp tekrar dirilteceği ve dönüşünün yalnızca Allah'a olduğu Yüce Allah'a imanla irtibatlandırılarak anlatılıyor. Bakara 56. âyette buzağıya tapmalarının cezası ve Allah hakkındaki aşırı talepleri neticesinde yıldırım çarpmasıyla ölümlerinin ardından şükrederler diye israiloğullarının tekrar diriltilmeleri anlatılıyor. Benzer durum Bakara 164. âyette gökten inen yağmurla yeryüzünün canlanması, dirilişin âyet/ delil ve işareti olarak tekrar hatırlatılıyor. Bakara 258 ve 259. âyetlerde ise Yüce Allah hakkında Hz. İbrahim ile tartışan kimse arasındaki diyalogda yine Allah'ın diriltip öldürmesi hatırlatılıyor. Devamında da çatıları duvarlarının üzerine çökmüş, yerle bir olmuş memlekete uğradığında Allah'ın burayı nasıl dirilteceğini aklına sığdıramayan kimseyi, Allah'ın öldürüp yüz yıl sonra yiyeceği, içeceği bile bozulmadan merkebiyle birlikte diriltmesi örneği verilerek bunlar üzerinde düşünülmesi isteniyor. Yine Bakara suresi 260. âyette inandığı halde kalbinin mutmain olmasını arzularak, Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğini merak eden Hz. İbrahim'den dört tane kuş alıp kendisine alıştırması, sonra da parçalayıp her dağın başına onlardan bir parça koyması, nihayetinde de onları çağırdığı takdirde uçarak kendisine gelecekleri açık ve ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor. Dolayısıyla bu örneklerden anlaşılacağı üzere

Kur'ân'ın edebî anlatım üslubundaki çeşitlilik bağlamında konuların nüzul ortamı ve muhatapların durumuna göre bazı âyetlerde kısa, bazılarında ise teferruatlı şekilde anlatıldığını görüyoruz.

Kıssa ve Temsil

Edebî metinlerde tanımlama, örnekleme, tanık gösterme, karşılaştırma, benzetme ve sayısal verilerden faydalanma gibi düşünceyi geliştirme yolları kullanılır. Örnek oluşturması, kıyaslanması ve özdeşim kurulması maksadıyla bir düşünceyi anlatırken, bir bilgiyi öğretirken veya algı oluşturmaya çalışırken de belli karakterleri, zamanı, yeri ve sonuçları olan olaylar anlatılır. Kimi durumlarda bu nevi olayları kullanmak satırarca, sayfalarca cümle kurmaktan daha etkilidir. Kur'ân'ın edebî anlatımında şahit olduğumuz yönlerden biri de ancak derin düşünce ve ince bakış açılarına sahip kimselerin anlayıp dersler çıkarabileceği farklı uzunluk ve ayrıntıdaki kıssa ve temsillerdir (29/Ankebût, 43). Kıssalar geçmişe ait haber ve olayların anlatılmasıdır (İbn Manzûr, h. 1414, VII: 74). Kur'ân'ın önemli bir yekûnu tamamıyla tarihsel gerçeklere muvafık olan ve birer ibret levhası olan kıssalardan (قصص/ *kasas*) oluşur. Kur'ân'ın Hz. Musa ve Firavunun kıssasının anlatıldığı yirmi sekizinci suresinin adı da Kasas'tır. Kur'ân'da Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi bazı peygamberlerin kıssaları Hz. Peygamberin teselli edilmesi, desteklenmesi ve inananlar için öğüt ve hatırlatma olması gibi maksatlarla farklı bağlamlarda tekrar edilmiştir (11/Hûd, 120).

Kur'ân'da altı yerde yani Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf ve Tâha surelerinde tekrarlanan Hz. Âdem kıssası Bakara suresinde Allah'ın nimetlerini, Tâha suresinde ise insanın zaafı ve bu konuda Allah'a muhtaç olduğunu hatırlatmak üzere tekrarlanmıştır (Meydânî, 2009: 310).

Yüce Allah hakkında Hz. İbrahim ile tartışan Nemrut arasında geçen olayın nakledildiği Bakara suresindeki diyalog ise Allah'ın güç ve kudretini, onun yegâne tek bir ilah olduğunu anlatması açısından ikna edici makul deliller sunmaktadır (2/Bakara, 258).

Kur'ân'da güzel bir söz (kelime-i tayyibe), anlam alanı ve söylem gücü bakımından kökleri toprakta sabit, dalları da göklere uzanan ve her zaman ürün verebilen güzel bir ağaca (şecere-i tayyibe) benzetilir (14/İbrahim, 24). Yine Kur'ân'da “*Muhakkak ki biz, düşünüp ders alsınlar diye insanlar için bu Kur'ân'da her türlü örneği ortaya koyduk*” (39/Zümer, 27) buyrulur. Bu sebeple Kur'ân'da Allah, ahiret, tevhit inancı ve cömertlik gibi konuların kıssa mahiyetindeki temsil ve misallerle anlatıldığına da rastlanır. Üslup açısından kıssalardan biraz farklı da olsa kimi zaman açık kimi zaman da gizli olan misallere hakikat gözüyle bakılmaksızın öğüt, ibret, teşvik, sakındırma vb. yönleriyle işin özünü anlamaya ve ahlakî sonuçlar çıkarılmaya çalışılmalıdır (Suyûtî, 2007: 735-736).

Örneğin bahçe sahipleri (ashab-ı cennet) temsilinde öne çıkan konular cömertlik, şükür, nimetlerin gerçek sahibini bilmek ve paylaşmaktır (68/Kalem, 17). “O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de böyle üste köpük çıkar. İşte Allah hak ile batıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir” mealindeki Ra’d suresi 17. âyette ise hak ve batılın fayda, değer ve kalıcılık süreleri noktaları hakikati zihne yaklaştıran bir misalle anlatılmıştır (Karaman, vd., 2007, III: 283).

Va’d ve Va’id

Korku ve sevgi insan tabiatındaki iki önemli duygudur. Güzel sonuca ulaştırmak yahut kötü akıbetten sakındırmak için edebî metinlerde tebşir ve inzâr içerikli ifadeler bulunmaktadır. İnsanlık için bir pusula, yol haritası ve hayat rehberi olan, kendisine uyanları en doğru yola ileten Kur’ân’daki haber cümlelerinde inananlar sonsuz cennetle müjdelendiği gibi inkâr edenler de ebedî cehennemle uyarılmıştır. Va’d ve va’id bağlamında insana müjdelenen cennet nimetleri ve kendisinden sakındırılan cehennem azabının muhakkak bir hikmeti ve felsefesi vardır (Kanik, 2006: 20-108). Kur’ân’da ölüm, kıyamet, haşır, diriliş, hesap, cennet vb. muhtevalı tehdit ve müjde içerikli söylemler yanında fiil öncesindeki “س/سîn” ve “سوف/sevfe” gibi dilsel ibarelerin de va’d ve va’ide işaret ettiği belirtilir (Suyûtî, 2007: 393). Mezhep tarihçileri ve Kelamcılar arasındaki tartışmalardan ziyade anlatımdaki edebî çeşitlilik boyutuyla değerlendireceğimiz “va’id” kelimesi Kur’ân’da altı ayette mutlak karşılaşılabilecek kötülüğü anlatma bağlamında geçmektedir. Yüzden fazla ayette geçen va’d kelimesi ise ileriki zamanda gerçekleştirilecek şeylere dair söz vermek manasında hem hayır hem de şer için kullanılabilir (Râğıb el-İsfahânî, 1997: 875).

“İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik” (20/Tâhâ, 113) mealindeki ayette Kur’ân’daki tehdit ve uyarıların farklı bağlamlarda yinlendiği belirtiliyor.

“Takva sahiplerine vaat olunan cennetin özellikleri şöyledir: zemininden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi sürekli. İşte bu, günahattan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir” (13/Ra’d, 35) mealindeki âyette önce inananlar müjdelenirken sonrasında da inkâr edenler uyarılmaktadır. “Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir” (3/Âl-i İmrân, 185) mealindeki âyette ise insanın sorumluluğu, akıbeti ve gelecekte kazanacağı mükâfat unsurları va’d

ve vaîd bağlamında cehennem, cennet, ölüm ve dünya materyalleriyle anlatılmıştır.

Kasem

“Kasem” yemin manasındadır (İbn Manzûr, h. 1414, XII: 481). Kur’ân’ın Arap diliyle indirilmesi, Arapların söylemlerinde bir haberi kuvvetlendirmek veya bir işin önemini belirtmek için yemin kültürünün yaygınlığı gibi nedenler bu üslubun Kur’ân’da da görülmesini sağlamıştır. Kur’ân’da yemin edilen varlığın önemine dikkatleri çekmek, muhatabın tereddüt etmesi veya inkârcı olması gibi durumlarda Allah’ın kendi zatına, Kur’ân’a, meleklerle, güneş, ay, yıldız, zaman, gece, gündüz, incir ve zeytin gibi nesnelere yemin edilmiştir.

Kur’ân’da yeminle desteklenen ve dikkat çekilen hususlar tevhit, Kur’ân, Hz. Peygamber, va’d ve vaîd ile ilahî mesajın muhatabı olan insanın maddî ve manevî özellikleridir (Cerrahoğlu, 1997: 170). Örneğin, Mürselât suresinde şüphe ve inkâr içerisinde olanlar için daha önce benzeri görülmemiş ve tecrübe edinilmemiş çok dehşetli bir hadise olan kıyamet (yevmü’l-fasl) ve onun gerçekliğinin pekiştirilmesi bağlamında melekler, elçiler, rüzgârlar ve Kur’ân gibi mahiyet ve görevleri yönünden kıymetli varlıklara yemin edilmiştir. “*Yemin olsun birbiri ardından gönderilenlere; fırtına olup esenlere, yaydıkça yayanlara, (Hak ile batılı) birbirinden iyice ayıranlara; mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için vahyi iletenlere.*” (77/Mürselât, 1-6). Bu varlıklara yemin edilmesinin ardından da “*ki size va’d olunan şey mutlaka gerçekleşecektir.*” (77/Mürselât, 7) şeklinde kasemlerin cevabı gelmiştir (Mâverdî, ts., VI: 177).

Aynı şekilde Yüce Allah Necm suresinde “*Battığı sırada yıldızla andolsun ki*” (53/Necm, 1) şeklinde birkaç manası olmakla birlikte batan yıldızlara yemin ederek elçisini desteklemek amacıyla müşrikleri ikna bağlamında kasem üslubunu kullanmıştır. Çünkü muhatablarının da bildiği üzere hareket ve intikalleri sırasında nesnelere ses ve ışık gibi farklı hız ve özellikleri vardır. Bu âyetlerde Hz. Peygamberin göklerden haber getirdiğini, kendisine vahyedildiğini inkâr edenlere karşı göz açıp kapayıncaya kadar kısa sürede gökten vahiy indirme veya gecenin bir anında elçisini göğe çıkarma konusunda Allah’ın âciz olamayacağı, elçisinin asla şaşırıp sapıtmadığı ve haber verdiği şeylerin doğru olduğu; kayıp inerken hızlarına bizzat şahit oldukları ve tapma derecesinde kıymet verdikleri yıldızlara yemin edilerek anlatılmaktadır (Meydânî, 2000, II: 101).

İstifham

Muhatabın dikkatini çekerek sürekli düşünmesini sağlayan söylem türlerinden biri de istifhamdır. Kur’ân-ı Kerim’de bir düşünceyi kabul veya inkâr ettirmek, bir meselenin azametini, dehşet ve hayret verici olduğunu ifade etmek maksadıyla “*من/men*”, “*ما/ma*”, “*متى/metâ*”, “*كم/kem*”,

“كيف/keyfe”, “أيان/eyyâne”, “هل/hel” ve “/hemze” gibi istifham edatlarıyla soru-cevap cümlelerine yer verilerek edebî anlatıma zenginlik kazandırılmıştır. İnsan, Nebe, İnşirah, Fîl ve Mâun suresi gibi özellikle bazı Mekkî surelerin başlangıcında da söz konusu üslup kullanılmıştır.

Kur’ân’ın bu üslubuna salt soru nazarıyla bakılmamalıdır. Çünkü Kur’ân’daki soru üslubuyla farklı maksatlar gözetilmiştir. Örneğin, Nebe suresindeki “*Birbirlerine neyi soruyorlar?*” (78/Nebe, /1) mealindeki âyette şüphe veya alay maksadıyla aralarında tartışarak söylendikleri peygamberlik, kıyamet ve yeniden dirilme gibi büyük haberlerin tazim ve dehşeti soru üslubuyla anlatılmıştır (Yazır, ts., XIII: 488; Sabûnî, ts., III: 507). Aynı şekilde şirkten vazgeçerek Allah’a olan inançlarını güçlendirmeleri gibi maksatlarla “أَفَرَأَيْتُمْ/Ne dersiniz, bir düşünün, söyleyin?” formatındaki sorularla puta tapmanın anlamsızlığı; meni, ekin, su ve ateş gibi nesnelerin meydana gelişi ve insan hayatındaki önemine aynı üslupla dikkat çekilmiştir. (26/Şuarâ, 75; 53/Necm, 19; 56/Vâkıa, 58-63-68-71).

Kimi zaman da tevhit, kıyamet ve peygamberlik gibi konularda müşriklere delil getirme bağlamında soru- cevap üslubuna yer verilmiştir. Kur’ân’da farklı yerlerde “*De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? ‘Allah’ diye cevap verecekler. ‘öyleyse (ona ortak koştuktan) sakınmıyor musunuz?’ de.*” (10/Yûnus, 31), “*De ki: ‘Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? ‘Allah’a’ diyecekler. ‘O halde düşünmez misiniz?’ de. ‘Peki, yedi göğün rabbi, yüce arşın sahibi kimdir?’ diye sor. ‘Bunlar Allah’ın’ diyecekler.’ ‘O halde Allah’a saygınız yok mu?’ de. Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?’ de. ‘Yönetim Allah’ın’ diyecekler. ‘O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?’ de.*” (23/Mü’minûn, 84-85-86-87-88-89) buyruluyor. Bu âyetlerde insan hayatının vazgeçilmez unsurları olan rızıklar, öğrenme ve bilgi edinme vasıtaları olan işitme ve görme duyularının oluşumu ve ölüm, hayat gibi bütün iş, oluş ve varlıkların idaresi gibi konular hakkında sorular soruluyor. Çünkü sorular aracılığıyla Allah’ın ilim, hikmet ve kudretine işaret eden bu konular üzerinde düşünüldükçe muhatapların bilgi, hayret ve imanı da artacaktır. Bu ve benzeri yerlerde daha edebî olması ve muhatabı etkileyerek olumlu sonuca ulaştırması açısından “*her şeyin sahibi Allah’tır.*” şeklinde konu doğrudan anlatılmaksızın düşünmeye sevk eden biliyorsanız söyleyin “...قُلْ/de ki kimdir...” formatında soru-cevap yöntemiyle anlatılmıştır.

Bazen de daha edebî ve faydalı olması açısından sorulan sorunun cevabı açıkça belirtilmemiştir. Mekkeli müşrikler, “şu dağları kaldır da yerimiz genişlesin, nehirler akıt da tarıma elverişli arazilerimiz olsun veya

ölen falan ve falan şahısları dirilt de senin anlattıklarını onlara soralım” şeklinde talepte bulunmuşlardı. Bunun üzerine Ra’d suresindeki, “*Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölümlerin konuşturulduğu bir Kur’ân olsaydı...*” (13/Ra’d, 31) şeklinde devam eden âyet nazil olmuş ve Kur’ân’ın konumunu yüceltmek, onların aşırı inatlarını ifade etmek üzere şayet istedikleri gerçekleşse bile onların yine de inanmayacakları veya o kitabın yine bu Kur’ân olacağı açık uçlu soruyla anlatılmıştır (Beydâvî, h. 1418, III: 188).

Teşbih ve Tasvir

Manzum, mensur pek çok metin ve sözel ifadelerde kullanılan edebî unsurlardan biri de teşbih ve tasvirlerdir. Sözlükte “*teşbih*” herhangi bir şeyin diğer başka bir şeyle benzeşmesi manasındadır. Edebî bir terim olarak “*teşbih*”, aralarındaki bir ya da daha fazla ortak nitelik sebebiyle zayıf olan bir şeyin daha kuvvetli olana benzetilerek en kısa şekilde anlatılması sanatıdır. Fayda vermesi sebebiyle bilginin yağmura; gücü, kuvveti ve heybeti gibi nitelikleriyle bir kimsenin aslana benzetilmesi birer teşbihtir. Teşbihin, benzeyen (müşebbeh), kendisine benzetilen (müşebbeh bih), benzetme edatı (edâtü’t-teşbih) ve benzetme yönü (vechü’ş-şebeh) gibi öğeleri bulunmaktadır (İbn Manzûr, h. 1414, I: 58).

Teşbihle yakın alakalı bir kavram olan “*tasvir*” ise bir şeye diğeriyle karışmayacak tarzda özel biçim vermek, resmini yapmaktır. Aynı kökten türeyen “*tasavvur*” lafzı da varlık ve nesnelere suretlerinin zihinde canlandırılması, somutlaştırılarak akılla idrak edilir hale getirilmesidir. Bir şeyi zihinde imge oluşturacak surette yazı ve sözle tarif etmeye de “*edebî tasvir*” denmektedir (İbn Manzûr, h. 1414, IV: 473; Curcânî, 2007: 123; Devellioğlu, 1982: 1243).

Kültür ve medeniyetimizin önemli şahsiyetlerinden Yunus (öl. 720/1320) ve Mevlana’nın (öl. 672/1273) divanlarında edebî bir sanat türü olarak şahit olduğumuz teşbih ve tasvir örneklerini çoğu dünya dillerinde de görmek mümkündür. Teşbihin söze güzellik katmaya, ifadelerin etkisini artırmaya, konunun akla yakınlaştırılması ve muhatabın daha iyi anlamasına dönük maksatları bulunmaktadır. Yapısı ve unsurlarına göre mürsel, mufassal, mürekkep, mücmel ve belîğ gibi farklı kısımlara ayrılan muhtelif teşbih örnekleri Kur’ân’da da görülmektedir (Cârim, 2006: 258-273).

“*Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.*” (2/Bakara, 261) mealindeki âyette Allah yolunda infak ve harcanan mal ile ziraatçıların toprağa ektikleri yedi başak çıkaran ve her başağında yüz tane bulunan bir tohum tanesi birbirine benzetilmiştir. Teşbihin her iki tarafı zikredilmiş fakat benzetme yönü cümlede

zikredilmemiştir. Ayrıca burada teşbih edatı zikredildiği için mürsel, benzetme yönü hazfedildiği için de mücmel teşbih yapılmıştır (Ebû Hayyan, h. 1420, II: 649). Bu âyette Allah yolunda cihâd eden, kendisi, ailesi, insanlık ve din adına her tür iyilikte bulunanların elde edeceği sevap ve mükâfatın çokluğu “Yüce Allah sevap ve mükâfatı bol olandır” veya “Allah için çalışıp iyilikte bulunanlar çok sevap kazanacaklar” şeklinde de ifade edilebilirdi. Fakat edebî çeşitlilik, ifade gücü ve hakikatin anlaşılması açısından ziraat konulu somut bir benzetmede bulunularak bire yedi yüz gibi matematiksel bir karşılıktan bahsedilmiş, âyetin sonunda da aslında bunun sayılarla sınırlandırılmaksızın hesapsız ve kat kat daha fazla olacağı vurgulanmıştır.

Aynı şekilde Kur’ân’ın bazı surelerinde de teşvik ve sakındırma gibi bağlamlarda kıyamet, haşır, hesap, cennet ve cehennem manzaralarının okuyan veya işitenlerin zihnen tahayyül edebileceği tasvirlerle anlatıldığını görmekteyiz.

“*Rabbine itaatsizlikten sakınanlara va‘dedilen cennetin misali şudur: içinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik rablerinden bir de bağışlama lütfü...*” (47/Muhammed, 15). İnsan suresinde de cennette kurulacak koltuklar, yakıcı veya dondurucu olmayan mutedil bir hava, yakın gölgeler, emre amade meyveler, gümüş beyazlığında billur kap, kadeh ve şeffaf kupalar, güzel kokulu içecekler, inci gibi ölümsüz gençler, ince ve kalın ipekten kıyafetler ile benzersiz nimetler ve muhteşem saltanattan söz edilir.” (76/İnsan, 13-21). Aynı şekilde Tekvîr suresinde güneşin dürölüp kararacağı, yıldızların sönüp döküleceği, çok kıymetli olan gebe develerin başıboş bırakılacağı, denizlerin kaynatılacağı, defterlerin ortaya serileceği, gökyüzünün sıyrılıp açılacağı ve cehennem ateşinin harlanacağı, gökyüzünün bulutlarla yarılabacağı ve meleklerin ineceği belirtilerek kıyamet ve ahiretin korkunç ahvali anlatılır (81/Tekvîr, 1-12; Ayrıca bk. 25/Furkan, 25). Bu şekilde daha pek çok örneği verilebilecek bu tür teşbih ve tasvirlerle anlatım üslubu çeşitlendirilmektedir.

Mukayese

Düşünceyi geliştirme yollarından biri de karşılaştırmadır. Kimi zaman edebî söz ve yazılarda iyi- kötü, az- çok, büyük- küçük vb. ölçütlerle varlıkların değerlendirildiği görülür. Bilinen objeden hareketle bilinmeyen veya tanınmak istenen anlatılmaya çalışılır. Kur’ân’da da mümin- münafık, dünya- ahiret, karanlık- aydınlık, soğuk- sıcak vb. konu ve kavramlar mukayese edilir. Anlatımı zenginleştiren bu yöntemle muhataplardan her iki hususta düşünerek kıyaslama yapmaları ve neticede uygulamaya yönelik tercihte bulunmaları amaçlanır. Örneğin, Zümer suresinde “(Bu adam mı,) yoksa ahiret kaygısıyla ve Rabbinin rahmetine nail olma ümidiyle gece

vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)? ‘De ki: hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!’” şeklinde istifham-ı takriri ile mukayeseli bir soru sorulmakta, cümle sonundaki “...doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar” (39/Zümer, 9) kısmıyla da her iki durum hakkında düşünülmesi istenmektedir. Aynı şekilde “cehennemliklerle cennetlikler bir değildir...” (59/Haşr, 20), “...hiç körle gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” (13/Ra’d, 16), “iman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler” (32/Secde, 18), “görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir değildir...” (35/Fâtır, 19-22) ifadelerinde bu farklı durumların derece bakımından asla eşit olmayacağı karşılaştırmayla anlatılıyor. Taberî’de de geçen, “eşya ve varlıklar ancak zıddıyla bilinip tanınır” (bk. Taberî, h. 1420, IX: 276) şeklinde güzel bir söz vardır. Yani sıcak olmadan soğuk, acı olmadan tatlı, karanlık olmadan aydınlık vb. anlaşılamaz. Dolayısıyla Kur’ân’ın bazı sure ve âyetlerinde görülen karşıt kavramların mukayese edilerek anlatıldığı bu tür edebî unsurlarla anlatıma zenginlik katıldığı gibi sözün muhatap üzerindeki etkisi de hedeflenmektedir.

İnsicam ve Uyum

Söz dizimi/sentaks, biçim bilgisi/morfoloji ve ses düzeni gibi konular konuşma ve yazı dilinde anlatım üslubuyla yakın ilgisi olan hususlardandır. İslam bilginleri nâzil olan âyetlerin hangi sureye, hangi âyetin önü veya sonuna yerleştirileceğini vahiy kâtiplerine Hz. Peygamberin bildirdiği konusunda yani Kur’ân âyetlerinin tertibinin tevkifiliği hususunda görüş birliği halindedir (Zurkânî, 2005, I: 309; Ayrıca bk. Suyûtî, 2007: 159). el-Ferrâ (öl. 207/822) ve Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824) gibi ilk tefsir çalışmaları ile bugüne kadarki tefsir ve yorumlarda daha çok Kur’ân’ın kelime, terkip, cümle vb. edebî ve belâğî yönü üzerinde durulmuş olsa da Kur’ân salt bir edebiyat değil hayattır (İzzetbegoviç, 2010: 21). Bununla birlikte Kur’ân’ın hidâyet yönünü öne çıkaran, içtimaî tefsir ekolleri ve surelerin nüzul sırasına göre incelendiği tefsirlerde de Kur’ân sure ve âyetlerindeki tenasüp, insicam ve irtibata işaret edildiği görülmektedir. Kur’ân’ın edebî özelliklerinden biri olan bu konuda bazı âlimler müstakil eserler kaleme almışlardır. el-Garnâtî’nin (öl. 708/1308) *el-Burhân Fî Tenâsubi’s-Suveri’l-Kur’ân’ı*, el-Bikâî’nin (öl. 885/1480) *Nazmu’d-Durer Fî Tenâsubi’l-Ây ve’s-Suver’i*, es-Suyûtî’nin (öl. 911/1505) *Tenâsuku’d-Durer Fî Tenâsubi’s-Suver’i* bu alandaki eser ve müelliflerden birkaçıdır.

Tefsir ve kıraat literatüründe Kur’ân âyetlerindeki son kelimeye, içinde bulunduğu âyeti kendisini izleyen âyetten ayırdığı için “fâsıla”, son harfine de “harfû’l-fâsıla” denilmiştir. (Zerkeşî, 1957, I: 53; Ayrıca bk. Polat, 2010: 62; Yavuz ve Çetin, 1991, IV: 243). Bazı âlimlere göre de fâsıladan

maksat kelimenin tamamı değil sadece son harfidir. İki yüz yirmi yedi âyet-i kerîmeden oluşan Şuarâ suresinin âyetlerinin tamamına yakını “ن -nûn” harfiyle sona ermektedir. Mahreç olarak nûn harfine yakınlığından dolayı yirmi dokuz âyeti “م -mîm” harfiyle biter. Aynı şekilde ses/fonetik ve mahreç/çıkış yeri bakımından bu harflere yakın olduğu için dört âyet de “ل -lâm” harfiyle sona ermektedir. Surenin bütün âyetlerini düşündüğümüzde bu fâsılların/dizilim yani iki yüz yirmi yedi âyetin sadece bu üç harfle birbirinden ayrılmasının Kur’ân’ın edebî i’câzını göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz (bk. Meydânî, 2009: 565).

Fâsıla aynı zamanda noktalama işaretlerinin bulunmadığı mushaflarda durulması gereken yerleri, cümlelerin başlangıç ve sonlarını göstermek üzere yapılmış düzenlemelerdir. Kur’ân’da konular anlatılırken bazı surelerde âyet fâsılları ve sonlarında kafiye ve redif benzeri özelliklerin bulunduğunu görebiliriz. Fâsılların meydana getirdiği üstün ahenk, tenasüp ve insicam zihin ve gönüllerde derin bir tesir bırakarak âyetlerin kolay ezberlenmesini ve hafızada kalmasını sağlar (Çetin ve Topuzoğlu, 1995, XII: 209). Edebiyatta paragraf ve mısraların sonuna rastlayan secî ve kâfiyeler de “fâsıl” terimiyle anılır. Ancak bunlarda mana bütünlüğünden ziyade kelimeler arasındaki armoni, kulak zevki ve dinleyendeki etkisi düşünülmüştür. Kur’ân’daki fâsıllarda ise anlama öncelik verilmiş, armoni kendiliğinden oluşmuştur. Kur’ân’daki her sure, âyet, cümle, pasaj veya bölümde etkileyici bir ritim ve nağme bulunur. Örneğin Felâk suresinde âyet sonlarının “ق /kâf”, “ب /bâ” ve “د /dâl” harfleriyle, Nâs suresinde de “س” harfiyle sonlanması insicam, ahenk ve uyum bağlamında adeta bir zil sesi melodisi oluşturarak musiki açıdan anlatıma tatlılık ve letafet katmıştır. Felâk ve Nâs surelerinde ses benzerliği bakımından “خَلَقَ /haleka” ve “الْفَلَقَ /el-felak” kelimeleri arasında cinâsü’n-nâkıs; “حَاسِدٍ /hâsadin” ve “حَسَدٌ /hased” kelimeleriyle “يُؤَسُّوسُ /yuvesvisu” ve “الْوَسْوَاسَ /el-vesvâs” kelimeleri arasında da cinâsü’l-iştikâk türü kâfiye olduğu belirtilmektedir (Sabûnî, ts., III: 624-627; Ayrıca bk. Sâlih, ts., 334).

Kur’ân âyet ve surelerinin edebî yapısındaki insicam kadar düşünsel ve konusal ahenkleri de dikkat çekicidir. Kur’ân âyetleri birbiriyle uyumlu olduğu gibi aynı zamanda birbirini açıklayıcı özelliğe de sahiptir. Mümin ve kâfirlerle, cennet ve cehennemle veya dünya ve ahiret ile ilgili ayetlerin peş peşe sıralanması konusal ve düşünsel uyumun önemli göstergelerindedir. Örneğin, Hakka suresi 19 ve 26. âyetlerde ahirette kitabı sağından ve solundan verilenlerin durumları peş peşe şu şekilde anlatılır: “*Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki ‘Alın kitabımı okuyun’; Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum. Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir; meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettir. Onlara ‘Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için’ denir. Kitabı sol tarafından verilene gelince o, ‘Keşke’ der, ‘Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’*” (Benzer durum için

bk. 84/İnşikâk, 6-15; 92/Leyl, 5-11; 101/Kâria, 6-11). Kur'ân'ın çoğu yerinde görülen söz konusu durum Nisâ suresi 56 ve 57. âyetlerde inanan ve inkâr edenler bağlamında şöyle anlatılır: “*Şüphesiz ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir. İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız.*” Aynı şekilde Nâziât suresi 37 ve 40. âyetlerde azgın kimse ile rabbinin huzurunda durmaktan korkup nefesine uymayan kimselerin halleri her iki durumdan da ders çıkarılması açısından arka arkaya muhteşem bir uyum ve ahenkle anlatılmaktadır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim Arapça okunan ilâhî bir kelimedir. İnsanlar âyetlerini düşünüp gereğini yerine getirsınler ve aklı olanlar öğüt alıp ders çıkarsınlar diye Allah tarafından Hz. Peygambere indirilen bilgi yüklü (mübarek) bir kitaptır. O asla bir beşer sözü değildir. İlâhî bir kelam, Allah'ın insanlara sözlü hitabıdır. Kur'ân'ın öne çıkan bir özelliği de kendisine farklı zaviyelerden bakılabilmesi, âyetlerini muhtelif yaklaşımlarla değerlendirmenin mümkün olmasıdır. Apaçık ve anlaşılır bir Arap lisanıyla indirilen Kur'ân'ın daha önceki kutsal kitaplarda olduğu gibi bölgesel, dönemsel ve ırksal bir hitap alanı yoktur. İnsanları en doğru yola ileten ve müminlere büyük bir mükâfat müjdeleyen Kur'ân'ın mümin, kâfir, münafık, mütereddit vb. zihin ve ruh dünyaları farklı, çok renkli muhatap kitlesi bulunmaktadır. İletilen mesajın fiziksel, ruhsal, eğitim ve kültür gibi çok farklı özellikteki muhataplar üzerinde olumlu etkisi açısından kullandığı anlatım üslubu ve metodu önemlidir. Bu sebeple edebî ve objektif bir gözle bakıldığında her harfi, her kelime ve âyetinde lafzen veya işâreten çok derin manalar ihtiva eden Kur'ân farklı anlatım üslupları ve belagat incelikleriyle dolu bir hazine, mu'cizu'l-beyândır.

Kur'ân'ın, özellikle uzmanlarınca anlaşılabilen edebî hususiyetlerinden biri de anlatım üslubundaki çeşitliliğidir. Kur'ân'da insan karışık bir nutfeden yaratılması, bencilliği, nankörlüğü ve aceleciliği gibi özellikleriyle anılmaktadır. Kur'ân'daki kelime-i tayyibe, kavli-leyyin, kavli-belîğ, kavli-sekîl ve kavli-ma'rûf gibi ifadelerden de anlaşılacağı üzere insanın bir de edebî zevk, sanat ve estetik yönü vardır. Edebiyat, insanlara duygu ve düşüncelerini estetik bir zevkle sunma fırsatı verir. Onların güzellik duygularını tatmin eder. Muhatapları, söz sanatları, anlatım biçimleri, dil ve ifade tarzları gibi ilgi alanları ve ortak yönleri açısından Kur'ân'ın edebiyatla irtibatı bulunmaktadır.

Lafız ve muhteva tekrarları, icmal ve tafsil, kıssa ve temsil, v'ad ve vaîd, kasem, istifham, teşbih ve tasvir, mukayese, insicam ve uyum gibi maddeler

Kur'ân'ın edebî anlatım üslûbündeki çeşitliliği gösteren örneklerdir. Fakat Kur'ân'ın söylem biçimi zenginliği, her biri ayrı bir araştırma konusu olan bu maddelerden de ibaret değildir. Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili kaynaklarda bu konulara ilişkin daha detaylı bilgiler mevcuttur. Birkaç başlıkta örneklendirmeye çalıştığımız Kur'ân'ın edebî anlatım üslubundaki çeşitlilikle ilgili maddeler onun daha iyi anlaşılmasına ve bir sanat türü olan edebiyatla ilişkisini izaha yardımcı olmaktadır.

Kaynakça

Ahmet C. Paşa. (1998). *Mi'yâr-ı Sedât (Klasik Mantık)*. (H. T. Feyizli, Sad.). Ankara: Fecr Yayınları.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. (h. 1418). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*. (M. Abdurrahman, thk.). Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (h. 1422). *el-Câmu's-Sahîh*. (Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır, thk.). Dâru Tavkî'n-Necât.

Cârim, A. ve Mustafa E. (2006). *el-Belâgatü'l-Vâdîha*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Curcânî, Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. (2007). *et-Ta'rifât*. (M. Abdurrahman Mar'aşlı, thk.). Beyrut: Dâr en-Nefâs.

Çağrıncı, M. (2002). "Kur'ân" md. *DİA*, XXVI, 390-393, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çetişli, İ. (2011). *Edebiyat sanatı ve bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çetin, A. ve Tefvik R. Topuzoğlu. (1995). "Fâsıla" md. *DİA*, XII, 209-210, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî. (h. 1420). *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*. (Sıtkı M. Cemil, thk.). Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Elnûre, A. (2012). "Zûlmecâz", md. *DİA*, XLIV, 570-571, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Emiroğlu, İ. (2009). *Klasik mantığa giriş*. Ankara: Elis Yayınları.

Ersöz, M. (2014). Kur'ân'ın dil yapısı ve Kur'ân kelimelerinin Terimleşmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- İbn Hişâm, Abdulmelik İbn Eyyub el-Hımyerî. (2009). *es-Sîretu'n-Nebeviyyetu*,. (M. Saka, vd. thk.). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. (h. 1414). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İzutsu, T. (1975). *Kur'ân'da Allah ve insan*, (S. Ateş, Çev.). Ankara: Kevser Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2010). *Doğu ve batı arasında İslâm*. (S. Şaban, Çev.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Kanik, İ. (2006). Kur'ân-ı Kerîm'de ni'met kavramı ve insana yüklenen sorumluluk. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kanik, İ. (2017). Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmenin kuralları bağlamında Meydânî ve tefsir metodu. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Karaman, H. vd. (2007). *Kur'ân yolu Türkçe meâl ve tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karlı, İ. Hilmi. (2012). *Kur'ân'ı anlamaya giriş*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karlı, İ. Hilmi. (2013). Kur'ân'ı kutsarken ona yabancılaşmak. *Diyanet Aylık Dergi*, 276, Aralık, 54-57.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. (h. 1384/m. 1964). *el-Câmi'u li 'Ahkâmi'l-Kur'ân*. (Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, thk.). Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısırî.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. (ts.). *en-Nüket ve'l-'Uyûn*. (Abdulkasûd b. Abdurrahîm, thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meydânî, A. H. Habenneke. (2009). *Kavâ'idü't-Tedebburi'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Meydânî, (2000). *Me'âricü't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur Tefsîrun Tedebburiyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idü't-Tedebburi'l-emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Meydânî, (1996). *el-Belâgatü'l-Arabiyyetu Ususuhâ Ve U'lûmuhâ Ve Funûmuhâ Ve Suverun Min Tatbîkâtihâ, I-II*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Meydânî, (1996). *Emsâlu'l-Kur'âni ve Suverun min Edebihi'r-Refî'*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

- Meydânî, (1993). *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlu'l-Istidlâli ve'l-Munâzara Sıyâğatun li'l-Mantıkı ve Usûli'l-Bahsi Mutemeşşiyetun Maa'l-Fikri'l-İslâmî*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî. (1954). *Sahîhu Müslim*. (M. Fuâd Abdalbâkî, thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali. (1986). (Abdulfettah Ebû Ğudde, thk.). Halep: Mektebu'l-Matbûâtu'l-İslâmî.
- Okay, M. O. (1994). "Edebiyat", md. *DİA*, X, 395-397, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, F. A. (2010). *Tefsir usûlü ve tarihi*. Karatay- Konya: Ünlem Ofset.
- Râf'î, M. Sâdik. (ts.). *Târîhu Âdâbi'l-A'rab*. Mansûra- Kâhire: Mektebetü'l-İman.
- Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. (1997). *Mufredâtu Elfâzıl'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Sâbûnî, M. Ali. (ts.). *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaâdet.
- Sâbûnî, (ts.). *Safvetu't-Tefâsîr*. İstanbul: Dersaâdet.
- Subhî, es-Sâlih. (ts.). *Mebâhis fî Uluûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaâdet.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (h. 1427- m. 2007). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî. (1420/2001). *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. (Ahmet Muhammed Şâkir, thk.). Dimeşk: Müessesetu'r-Risâle.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk. (1998). *Sunen (el-Câmiu'l-Kebîr)*, (Beşşâr Avvâd Ma'ruf, thk.). Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî.
- Tülücü, S. (2005). "Muallakât" md., *DİA*, XXX, 310-312, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazır, E. M. Hamdi. (ts.). *Hak dini Kur'ân dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yavuz, Y. Ş. ve Çetin, A. (1991). "Âyet" md., *DİA*, IV, 242-244, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. (1957). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, thk.). Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî.
- Zurkânî, M. b. Abdulazîm. (h. 1426/ m. 2005). *Menâhilü'l-'Irfân fî Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut- Lübnan: Dâru'l-Ma'rife.